

Βαγγέλης Παπαχρήστος

Για τη φύση των κοινωνιών του «υπαρκτού σοσιαλισμού»

Ραγδαίες εξελίξεις διαδραματίζονται στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης, εξελίξεις που σαρώνουν το κοινωνικό και πολιτικό τοπίο των χωρών που ονομάστηκαν «χώρες του υπαρκτού σοσιαλισμού». Σαρώνονται παλιές κρατικές και κομματικές ηγεσίες, κλονίζονται συθέμελα παλιές αντιλήψεις και νοοτροπίες, καταρρέουν παλιές βεβαιότητες για μια γραμμική, εξελικτική και αρμονική πορεία προς το σοσιαλισμό. Οι εξελίξεις αυτές βγάζουν στην επιφάνεια με εκρηκτικό τρόπο τις βαθιές αντιθέσεις που διαπερνούν την εξέλιξη των χωρών αυτών.

Το βάθος και η έκταση αυτών των εξελίξεων επιβάλλουν μια βαθύτερη θεώρηση του χαρακτήρα των κοινωνιών αυτών, ξεφεύγοντας από την παραδοσιακή στάση του κομμουνιστικού κινήματος της χώρας μας στο οποίο όλα εξηγούνται μέσα από το σχήμα: «Παρεκκλίσεις από τα σοσιαλιστικά ιδανικά σε μια συνολικά ανοδική πορεία». «Παρεκκλίσεις» που εξηγούνται με απλές αναφορές σε «αντικειμενικές συνθήκες», «λαθεμένες πολιτικές», «διαβολικές προσωπικότητες», «εθνικές ιδιομορφίες». Αυτές οι εξηγήσεις συνιστούν στην ουσία «παρέκκλιση» από την ανάγκη να αναλυθούν οι κοινωνίες αυτές με βάση τις πραγματικές κοινωνικές σχέσεις και αντιφάσεις, τις κοινωνικές δυνάμεις, τα συμφέροντα και τις επιδιώξεις τους.

Σ' αυτό το άρθρο θα επιχειρήσουμε να δώσουμε μερικές πρώτες σκέψεις πάνω στα προβλήματα των χωρών αυτών. Οι σκέψεις δίνονται με επιγραμματικό, σχεδόν αφοριστικό τρόπο, σε μια προσπάθεια να θεμελιώσουν ορισμένα κριτήρια και μια μεθοδολογία για την αντιμετώπιση των εξελίξεων. Αποτελούν από μια σκοπιά «υποθέσεις εργασίας» για μια πιο συνολική θεώρηση των χωρών αυτών και έναυσμα για ένα διάλογο*.

1. Η κρίση των χωρών του «υπαρκτού σοσιαλισμού»

Σήμερα κανείς δεν μπορεί να αμφισβητήσει ότι μια βαθιά κρίση αγκαλιάζει όλες τις χώρες του λεγόμενου «υπαρκτού σοσιαλισμού», ανεξάρτητα από τις μορφές και τους τρόπους που εκδηλώνεται σε κάθε μια από αυτές. Είναι μια

* Το άρθρο στηρίχτηκε σε εισήγηση του συγγραφέα το καλοκαίρι του 1989 —πριν τις ραγδαίες εξελίξεις στην Ανατολική Ευρώπη— στην Ιδεολογική Επιτροπή της ΚΕ του ΚΚΕ. Η εισήγηση δεν έγινε δεκτή γιατί μιλούσε για κρίση όλων των χωρών του «υπαρκτού σοσιαλισμού» και έβαζε ζήτημα επαναπροσδιορισμού του χαρακτήρα τους.

Κρατήσαμε τον βασικό κορμό αυτής της εισήγησης που φτιάχτηκε για να ανοίξει ο διάλογος για τις χώρες αυτές. Από εδώ πηγάζει και ένας τρόπος γραψίματος που ταιριάζει πιο πολύ σε εισήγηση παρά σε θεωρητικό άρθρο.

γενικευμένη κρίση που αγκαλιάζει όλες τις σφαίρες της κοινωνικής ζωής, την οικονομία, την κοινωνική, πολιτική και πνευματική ζωή.

Υπάρχουν κοινά στοιχεία σε όλες τις χώρες. Στοιχεία που αναγκάζουν να μην ικανοποιούμαστε με μερικές και αποσπασματικές εξηγήσεις, που παραπέμπουν στην ανάγκη να πάμε στην ρίζα των προβλημάτων. Κάνουν επιτακτικό να επανασυνδεθούμε με το βαθύ κριτικό πνεύμα του μαρξισμού. Χωρίς ταμπού και προκαταλήψεις, να δούμε κριτικά την πραγματικότητα των χωρών αυτών.

Ταυτόχρονα κάθε χώρα έχει τη δική της πολυσύνθετη δομή, έχει το δικό της επίπεδο οικονομικής, κοινωνικής, πολιτικής και πολιτιστικής ανάπτυξης, τη δική της πορεία διαμόρφωσης, το δικό της ιδιαίτερο συσχετισμό εσωτερικών κοινωνικοπολιτικών δυνάμεων και εξωτερικών σχέσεων που αντανakλώνται στις μορφές και την ένταση που έχουν τα κρισιακά φαινόμενα και παίζουν σοβαρό ρόλο προς τα πού θα κινηθεί κάθε χώρα και με ποιο τρόπο. Μόνο η συγκεκριμένη ανάλυση των πραγματικών δεδομένων (και εδώ υπάρχουν τεράστιες ελλείψεις όχι μόνο στη χώρα μας αλλά και μέσα στις ίδιες αυτές τις χώρες) θα βοηθήσει να αποκτήσουμε ρεαλιστική αντίληψη για το τι ακριβώς γίνεται και προς τα πού πηγαίνει κάθε χώρα και όχι να περιοριζόμαστε σε αφηρημένες δηλώσεις πίστης και κενές διαπιστώσεις των προβλημάτων, που δεν κάνουν τίποτε άλλο από το να εκδηλώνουν αλλά και να συμβάλλουν στην ιδεολογική κρίση που υπάρχει στις γραμμές της Αριστεράς σε σχέση με το σοσιαλισμό.

Οι εκδηλώσεις της κρίσης διαφέρουν από χώρα σε χώρα και εμφανίζονται με διαφορετικούς ρυθμούς και διαφορετική ένταση και έκταση σε κάθε χώρα. Στοιχεία για τα κρισιακά φαινόμενα στις χώρες αυτές έχουν δοθεί αναλυτικά στον καθημερινό και περιοδικό Τύπο. Θα μπορούσαμε να συνοψίσουμε τη «φαινομενολογία» της κρίσης στα παρακάτω:

— Η πιο προφανής εκδήλωση της κρίσης είναι η κάμψη των ρυθμών ανάπτυξης της οικονομίας που αγγίζει τη στασιμότητα. Η πτώση αυτή δεν είναι μόνο πρόσφατο φαινόμενο αλλά παρατηρείται για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα. Οι επίσημοι ρυθμοί ανάπτυξης είναι ψηλότεροι από τους πραγματικούς αφού σε όλες τις χώρες καταγγέλλεται ότι οι επιχειρήσεις αυξάνουν τις τιμές των προϊόντων απλά αλλάζοντάς τους όνομα και ετικέτες ή κάνοντας επουσιώδεις τροποποιήσεις. Αυξάνεται έτσι πλαστά και το εθνικό εισόδημα και η βιομηχανική παραγωγή.

— Οι ρυθμοί αύξησης της παραγωγικότητας της εργασίας παρουσιάζουν σημαντική κάμψη αν δεν μηδενίζονται. Οι σπατάλες σε πρώτες ύλες, ενέργεια, ενδιάμεσα προϊόντα έχουν πάρει τεράστιες διαστάσεις. Τα αποθέματα διογκώνονται υπέρμετρα. Η ποιότητα των προϊόντων παραμένει χαμηλή, ενώ μεγάλες παρτίδες προϊόντων βγαίνουν «σκάρτες». Οι ημιτελείς επενδύσεις αυξάνονται. Ο τεχνολογικός εξοπλισμός γερνάει επικίνδυνα. Δείγματα μιας οικονομίας που έχει μπλοκάρει.

— Η λαϊκή κατανάλωση παρουσιάζει κάμψη και το επίπεδο και η ποιότητα ζωής της μεγάλης πλειοψηφίας του λαού πέφτει μέσα από τη χειροτέρευση του συστήματος υγείας, μεταφορών, κατοικίας και όχι μόνο ποσοτικά αλλά και ποιοτικά. Εντείνονται οι κοινωνικές ανισότητες αφού μόνο ένα «εύπορο» τμήμα μπορεί να αξιοποιήσει την παροχή καταναλωτικών αγαθών και υπηρεσιών.

— Σοβαρός δείκτης της κρίσης είναι η αυξανόμενη αδιαφάνεια στην οικονο-

μία που κάνει κάθε προσπάθεια σχεδιασμού αναποτελεσματική, η διαμόρφωση και διόγκωση μιας «παράλληλης», «σκοτεινής» οικονομίας, η αύξηση της διαφθοράς και των παράνομων εισοδημάτων.

— Η κρίση εκδηλώνεται και στη χειροτέρευση της θέσης τους στην παγκόσμια οικονομία, στην αύξηση των δυσκολιών για την εξαγωγή των προϊόντων τους, ιδιαίτερα των βιομηχανικών, στην αγορά των αναπτυγμένων καπιταλιστικών χωρών, στην αυξανόμενη πίεση για εξωτερικό δανεισμό.

— Εκδηλώνεται και στην κοινωνική σφαίρα με την αύξηση του εγκλήματος, της πορνείας, του χουλιγκανισμού. Την καλλιέργεια του καταναλωτισμού, του κυνηγητού του κέρδους, του καριερισμού και του βολέματος σε πλατιά στρώματα. Τη διαμόρφωση νέων φτωχών και περιθωριοποιημένων, την αυξανόμενη αποξένωση στις κοινωνικές σχέσεις, την αποδιάρθρωση του κοινωνικού ιστού.

— Η πιο σοβαρή και θεμελιακή εκδήλωση της κρίσης είναι η αυξανόμενη αποξένωση των μαζών από την πολιτική εξουσία που ασκούνταν στο όνομά τους αλλά μακριά από τα πραγματικά συμφέροντα των εργαζομένων και πολλές φορές με βίαιο τρόπο ενάντιά τους.

Τα φαινόμενα αυτά, όχι με την ίδια ένταση και βάθος, δεν είναι πρώτη φορά που εμφανίζονται και διαπιστώνονται στις χώρες αυτές. Περιγραφές και διαπιστώσεις υπάρχουν και στα ντοκουμέντα των συνεδρίων των επίσημων κομμάτων και στον ημερήσιο και περιοδικό Τύπο των χωρών αυτών. Όμως δεν εξηγήθηκαν με αναφορά στις κοινωνικές σχέσεις και αντιφάσεις, με αναφορά στα συμφέροντα και τις επιδιώξεις τάξεων, στρωμάτων, κοινωνικών ομάδων και στην πάλη τους, αλλά σαν λαθεμένες πολιτικές και αντιλήψεις ηγεσιών με την επίδραση της προσωπολατρίας... Αυτό εμπόδισε να αναχθούν τα προβλήματα στις πραγματικές τους ρίζες και να γίνει προσπάθεια να μετασχηματιστούν οι κοινωνικές σχέσεις που γεννούσαν αυτό που στα λόγια καταδικάζονταν. Και ακόμα όχι μόνο στερέωναν παραπέρα αυτές τις κοινωνικές σχέσεις αλλά και οδηγούσαν στο βάθος των παλιών αντιφάσεων και στη γέννηση νέων.

Τα προβλήματα οι ηγεσίες τα περιόριζαν στη χειροτέρευση των συνθηκών λειτουργίας της οικονομίας και η απάντηση ήταν μια σειρά αποσπασματικών οικονομικών μεταρρυθμίσεων, που γίνονταν με ιδιαίτερη μέριμνα ώστε να μη θίγεται το μονοπώλιο της εξουσίας τους. Μετά από παροδικές επιτυχίες, οι αντιφάσεις βάθαιναν και οξύνονταν, ξεσπούσαν με μεγαλύτερη ένταση.

Η σημερινή κρίση είναι έκφραση και αποτέλεσμα της ταυτόχρονης όξυνσης όλων των συσσωρευμένων αντιφάσεων. Όμως η κρίση αυτή ξεσπάει στην αυγή μιας νέας φάσης στην κοινωνική εξέλιξη που βάζει ποιοτικά νέα προβλήματα για λύση. Ο ιμπεριαλισμός, συνολικά πιο αναπτυγμένος, άρχισε πιο γρήγορα, ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του '70, την ανασυγκρότησή του, χρησιμοποιώντας πιο επιθετικές μορφές απέναντι στο εργατικό κίνημα και τον Τρίτο κόσμο, διαμόρφωσε ένα τέτοιο διεθνές σκηνικό που προσδίδει δραματικές διαστάσεις στην κρίση αυτών των καθεστώτων. Η φράση του Γκορμπατσόφ «Δεν υπάρχει χώρος να υποχωρήσουμε» συμπυκνώνει αυτή την κατάσταση.

Η χρησιμοποίηση του όρου *κρίση* για το χαρακτηρισμό της κατάστασης στις κοινωνίες αυτές δεν είναι χωρίς ιδεολογικές και πολιτικές συνέπειες. Δεν είναι τυχαίο ότι μέχρι σήμερα οι ηγεσίες των κομμάτων αυτών των χωρών χρησιμοποιούσαν τους όρους *προβλήματα ανάπτυξης*, *προκρισιακά φαινόμενα*. Μόνο πρό-

διαλεκτική

σφατα ο Γκορμπατσόφ χρησιμοποίησε επίσημα τον όρο *κρίση*.

Η χρησιμοποίηση του όρου *κρίση* βάζει το εξής πρόβλημα: Είναι γνωστή η θεωρητική πρόταση του μαρξισμού ότι ο σοσιαλισμός αναπτύσσεται χωρίς κρίσεις ή, ορθότερα, οι κρίσεις δεν είναι αναπόφευκτες στο σοσιαλισμό. Γιατί μέσα στις σχέσεις παραγωγής που κυριαρχούν στο σοσιαλισμό και των αντιφάσεων που κινούν το σοσιαλισμό υπάρχει η δυνατότητα της κρίσης, όμως αυτή η δυνατότητα δεν μετατρέπεται στο σοσιαλισμό αναπόφευκτα σε πραγματικότητα. Άρα η αναφορά σε «κρίση» σημαίνει τα εξής:

- είτε εξήγηση της κρίσης με βάση εξωγενείς παράγοντες που μετατρέπουν την αφηρημένη δυνατότητα σε πραγματική δυνατότητα και πραγματικότητα
- είτε τροποποίηση των θεωρητικών προτάσεων του μαρξισμού για το σοσιαλισμό και άρα για μια αντίληψη του σοσιαλισμού με κρίσεις
- είτε επαναπροσδιορισμό του χαρακτήρα των κοινωνιών αυτών.

Αν προηγούμενα εξηγήσεις με βάση εξωγενείς παράγοντες μπορούσαν να φανούν «πειστικές» και να είχαν δόση αληθοφάνειας, σήμερα μόνο οι πιο χυδαιοί απολογητές των καθεστώτων αυτών μπορούν να ισχυρίζονται ότι οι αιτίες της σημερινής κρίσης είναι εξωγενείς, οφειλόμενες είτε σε παράγοντες έξω από τις χώρες αυτές, είτε σε παράγοντες εξωτερικούς με την κίνηση των κοινωνιών αυτών.

Ο δεύτερος δρόμος ακολουθείται συνήθως από εκείνους που επιμένουν να διατηρούν τον επίσημο χαρακτηρισμό των χωρών σαν σοσιαλιστικές, όπως ορισμένες ηγεσίες των ΚΚ και να κάνουν «λάστιχο» το μαρξισμό για να χωρέσει την καινούρια επίσημη πολιτική επιλογή των ηγεσιών αυτών, πάντα στο όνομα των νέων δεδομένων που ο Μαρξ δεν μπορούσε να προβλέψει. Η στάση αυτή είναι πιο «δύσκαμπτη» απέναντι στις ηγεσίες και πιο «εύελικτη» απέναντι στη θεωρία. Πιστεύω ότι πρέπει να απορριφθεί, όχι μόνο γιατί αυτή είναι η προσφιλής στάση των απολογητών της γραφειοκρατίας, όχι μόνο γιατί μέχρι στιγμής δεν υπάρχει μια θεωρητικά συνεκτική παρουσίαση της αντίληψης του σοσιαλισμού με κρίσεις, αλλά και επειδή αυτή η πρακτική ανοίγει το δρόμο για αντικατάσταση του μαρξιστικού, προλεταριακού σοσιαλισμού με αντιλήψεις του αστικού και μικροαστικού σοσιαλισμού. Η μαρξιστική αντίληψη του σοσιαλισμού θέλει ανάπτυξη· αυτός όμως δεν είναι ο δρόμος της επαναστατικής ανανέωσής της και της δημιουργικής ανάπτυξής της. Γι' αυτό θεωρώ ότι η «νομιμοποίηση» του όρου *κρίση* αποτελεί έναν ακόμη λόγο που επιβάλλει τον επαναπροσδιορισμό του χαρακτήρα των κοινωνιών αυτών.

2. Ο χαρακτήρας των κοινωνιών

Το ζήτημα του χαρακτηρισμού των κοινωνιών αυτών έχει επίκαιρη ιδεολογική και πρακτική σημασία, όχι μόνο γιατί αφορά την κατανόηση των εξελίξεων στις χώρες αυτές, αλλά και για την πάλη και την προοπτική του επαναστατικού κινήματος στον καπιταλιστικό κόσμο και τη χώρα μας ειδικότερα.

Με αφετηρία την Οκτωβριανή Επανάσταση η τότε τσαρική Ρωσία μπήκε στο στάδιο της μετάβασης από τον καπιταλισμό στο σοσιαλισμό. Ο Λένιν δικαιολό-

γησε το χαρακτηρισμό της χώρας σαν «Ένωση Σοσιαλιστικών Σοβιετικών Δημοκρατιών», λέγοντας ότι είναι σοσιαλιστικές μόνο από τη σκοπιά ότι επιδίδουν να οικοδομήσουν το σοσιαλισμό. Ο Στάλιν στα μέσα της δεκαετίας του '30 διακήρυξε την «πλήρη νίκη του σοσιαλισμού» στην ΕΣΣΔ και το τέλος της μεταβατικής περιόδου. Στο 21ο Συνέδριο του ΚΚΣΕ (1959) «αποφασίζεται» όχι μόνο ότι η νίκη είναι «πλήρης» αλλά επίσης «τελική»! Ο Μπρέζνιεφ στα 50χρονα της Οχτωβριανής Επανάστασης (1967) ανακήρυξε την ΕΣΣΔ «αναπτυγμένη σοσιαλιστική κοινωνία». Ο Γκορμπατσόφ πήρε πίσω το χαρακτηρισμό. Αρχικά είπε ότι η χώρα βρίσκεται στο «αρχικό στάδιο του αναπτυγμένου σοσιαλισμού», και μετά αντικατέστησε τον όρο «αναπτυγμένος» με τον όρο «αναπτυσσόμενος». Παρόμοια τάση είχαμε και στις άλλες χώρες. Από τα τέλη της δεκαετίας του '60 και τις αρχές της δεκαετίας του '70 όλες οι χώρες άρχισαν να χαρακτηρίζονται «χώρες του αναπτυγμένου σοσιαλισμού» ή ότι «χτίζουν τον αναπτυγμένο σοσιαλισμό». Η ΕΣΣΔ χάραζε το δρόμο, οι άλλες ακολουθούσαν. Σήμερα βέβαια άλλες τον «απαλύνουν», άλλες τον «καταργούν», μόνο ο Τσαουσέσκου τον διατήρησε μέχρι το θάνατό του!!! Όποιος μελετήσει τη φιλολογία της «περιοδοποίησης» του σοσιαλισμού θα παρατηρήσει μια διόγκωση των περιόδων, των υποπεριοδών, των φάσεων, ώστε, να προσαρμόζονται στις αλλαγές των καθοδηγήσεων. Η σημερινή κρίση παραδίδει στους ιστορικούς όλη αυτή τη φιλολογία.

Δεν νομίζω ότι πρέπει να δεσμευόμαστε από τους αυτοχαρακτηρισμούς τους· πρέπει να προχωρήσουμε στο άνοιγμα της συζήτησης για τη φύση αυτών των κοινωνιών και την περιοδοποίηση του περάσματος στο σοσιαλισμό. Στη μέχρι σήμερα διεθνή συζήτηση έχουν προταθεί 4 βασικές αντιλήψεις, με αρκετές παραλλαγές σε κάθε βασικό τύπο. Για τις ανάγκες της συζήτησης μπορούν να παρουσιαστούν ως εξής:

- ~~Η μεταβατική περίοδος είναι η περίοδος που προηγείται του σοσιαλισμού.~~
Π.χ. «κρατικός καπιταλισμός», «καπιταλισμός έκτακτης ανάγκης» κλπ.
- ~~Είναι μια «στρεβλωμένη» μορφή σοσιαλισμού, ή «μοντέλο» σοσιαλισμού.~~
Π.χ. «κρατικός σοσιαλισμός», «γραφειοκρατικός σοσιαλισμός», «κρατικο-διοικητικός σοσιαλισμός», «σταλινικό μοντέλο σοσιαλισμού», ή ακόμα και «ολοκληρωτικός σοσιαλισμός» κλπ.
- ~~Είναι κανονικά τάξεις σοσιαλισμού.~~
Π.χ. «κρατικός κολεκτιβισμός», «στρατοκρατία», «διευθυντική κοινωνία» κλπ.
- ~~Είναι μεταβατική μορφή ανάμεσα στον καπιταλισμό και το σοσιαλισμό.~~
Π.χ. «μεταβατικές μετακαπιταλιστικές κοινωνίες», «μεταβατικές κοινωνίες που κινούνται προς το σοσιαλισμό», «γραφειοκρατικοποιημένες μεταβατικές κοινωνίες», «εκφυλισμένα εργατικά κράτη» κλπ.

Είναι σχεδόν αδύνατο στα πλαίσια αυτού του άρθρου να τοποθετηθούμε αναλυτικά στο πρόβλημα, που απαιτεί αυτοτελή συζήτηση. Γι' αυτό θα βάλουμε μόνο επιγραμματικά και ελλειπτικά τα ζητήματα που κάθε προσέγγιση πρέπει να απαντήσει και τα προβλήματα που δημιουργεί.

Η πρώτη προσέγγιση, για να δείξει την ερμηνευτική της αξία, πρέπει να δείξει ότι οι χώρες αυτές και ιδιαίτερα η ΕΣΣΔ αναπτύχθηκαν με βάση τους νόμους

ανάπτυξης του καπιταλισμού και έχουν τις βασικές του αντιφάσεις. Γιατί οποιαδήποτε, έστω και «ακραία» ή «έκτακτη», μορφή του καπιταλισμού δεν μπορεί να καταργεί βασικές ιδιότητες του καπιταλισμού, όπως π.χ. ανταγωνισμός, ανάπτυξη μέσα από κρίσεις υπερπαραγωγής. Θα ήταν σοφιστεία τουλάχιστον να ισχυρισθεί κάποιος ότι οι κρίσεις σ' αυτές τις χώρες είναι κρίσεις υπερπαραγωγής εμπορευμάτων!

Ιδιαίτερα όσον αφορά την αντίληψη του «κρατικού καπιταλισμού», πρέπει να πούμε ότι η «πλήρης κρατικοποίηση» είναι μόνο ένα ιστορικό όριο στον καπιταλισμό που ποτέ δεν μπορεί να το προσεγγίσει μένοντας καπιταλισμός. Μεθοδολογικά αυτή η προσέγγιση πάσχει από τα ίδια προβλήματα με τη θεωρία του «υπεριμπεριαλισμού» του Κάουτσκι.

Η *δεύτερη προσέγγιση* στην ουσία στηρίζεται σε μια περιοριστική αντίληψη του σοσιαλισμού, σύμφωνα με την οποία «ο σοσιαλισμός είναι το σύστημα που έχει κρατική ιδιοκτησία των βασικών μέσων παραγωγής και κεντρικό έλεγχο τους». Έτσι ο «σοσιαλισμός» αυτός φαίνεται να πάσχει από πολιτική και πολιτιστική απροσδιοριστία. Μπορεί να έχει από απόλυτο μονάρχη μέχρι και τις πιο δημοκρατικές μορφές. Μπορεί να είναι από μια θεοκρατική κοινωνία, αδιάφορη απέναντι στη θρησκεία μέχρι και αθεϊστική. Μπορεί να είναι εθνικιστική και πολεμοχαρής μέχρι διεθνιστική και ειρηνόφιλη. Μπορεί να είναι ισοπεδωτική ή να έχει θεσμοποιημένες ανισότητες. Κλπ., κλπ.!!! Έτσι η μαρξιστική αντίληψη του σοσιαλισμού μετρατρέπεται σε μια ειδική θεσμική περίπτωση, σε ένα «μοντέλο» του σοσιαλισμού στη βάση ενός πλουραλισμού «μοντέλων» του σοσιαλισμού!!!

Εδώ πρόκειται για ριζική ανατροπή της μαρξιστικής αντίληψης για το σοσιαλισμό σαν πρώτη φάση της κομμουνιστικής κοινωνίας και των βασικών γνωρισμάτων του. Φυσικά αυτό δεν σημαίνει ότι ο σοσιαλισμός θα είναι μια «καθαρή» κοινωνία χωρίς προβλήματα και στρεβλώσεις. Κάτι τέτοιο θα σήμαινε ότι εξορισμού αρνούμαστε αρνητικά φαινόμενα στο σοσιαλισμό και τον επενδύουμε μόνο με λαμπρά χαρακτηριστικά. Άλλο πράγμα τα βασικά γνωρίσματα και άλλο η «καθαρότητά» του σαν σύστημα.

Η *τρίτη προσέγγιση* που μιλάει για ένα νέο ταξικό σύστημα, στηρίζεται στη διόγκωση και γραμμική προβολή στο μέλλον ορισμένων τάσεων του καπιταλισμού, π.χ. «διευθυντική κοινωνία», ή στη μορφολογική σύγκριση με παρωχημένες κοινωνίες, όπως του αστικού τρόπου παραγωγής, π.χ. «κρατικός κολεκτιβισμός», «στρατοκρατία». Η προσέγγιση αυτή πρέπει να δείξει ότι οι κοινωνίες αυτές έχουν αυτοτελή ιστορική ύπαρξη, μπορούν να λύσουν με αυτοτελή τρόπο ιστορικά καθήκοντα της κοινωνικής εξέλιξης. Ότι μπορούν να αναπτύξουν τις παραγωγικές δυνάμεις σε ένα νέο ποιοτικά επίπεδο και να το κάνουν μακρόχρονα.

Νομίζω ότι πιο κοντά στην πραγματικότητα των κοινωνιών αυτών βρίσκεται η τελευταία αντίληψη ότι είναι μεταβατικές κοινωνίες *ανάμεσα* στον καπιταλισμό και το σοσιαλισμό όπου *κυριάρχησαν γραφειοκρατικά στρώματα και ανέκοψαν την κίνηση προς το σοσιαλισμό*, παγίωσαν ένα καθεστώς όπου μια προνομιούχα μειοψηφία επέβαλε τον έλεγχο της πάνω στο κράτος και την κοινωνία, υπονόμωσε όποιες δυνατότητες άνοιγε η κοινωνική μορφή ιδιοκτησίας και τις μετέτρεψε σε φρένο της κοινωνικής ανάπτυξης.

Αυτά τα καθεστώτα από ιστορική σκοπιά δεν μπορούν να επιβιώσουν σαν τέτοια. Από αυτή τη σκοπιά είναι μεταβατικά και θα κινηθούν είτε προς την παλιννόρθωση του καπιταλισμού είτε προς το σοσιαλισμό. Αυτό δεν σημαίνει ότι είναι μικρής διάρκειας ή ότι δεν έχουν ακόμη δυνατότητες διατήρησης μέσα από αλλαγές, ότι παραμένουν ακίνητα, απολιθωμένα.

3. Οι ιδιαιτερότητες των μεταβατικών κοινωνιών

Ας δούμε ορισμένα ζητήματα που αφορούν το χαρακτηρισμό των κοινωνιών αυτών σαν μεταβατικές κοινωνίες ανάμεσα στον καπιταλισμό και το σοσιαλισμό και τις δυνατότητες που δίνει αυτός ο χαρακτηρισμός για μια κριτική ανάλυση και κατανόηση των φαινομένων στις χώρες αυτές.

Οι θεμελιωτές του επιστημονικού κομμουνισμού καναν μόνο νύξεις για την ύπαρξη μιας ιδιαίτερης περιόδου ανάμεσα στον καπιταλισμό και το σοσιαλισμό σαν πρώτη φάση της κομμουνιστικής κοινωνίας. Ο Λένιν, πριν την Οχτωβριανή Επανάσταση, ερμηνεύοντας ένα απόσπασμα από την *Κριτική του Προγράμματος της Γκότα* του Μαρξ, φτάνει στο συμπέρασμα:

«Επομένως:

I “μακρόχρονα κοιλοπονήματα”

II “πρώτη φάση της κομμουνιστικής κοινωνίας”

III “άνωτερη φάση της κομμουνιστικής κοινωνίας”».

(Λένιν, *Άπαντα*, τόμ. 33, σελ. 185)

Διαφαίνεται να διαχωρίζει μια ιδιαίτερη περίοδο (μακροχρόνια κοιλοπονήματα) —που μετά τον Οκτώβρη θα ονομάσει μεταβατική περίοδο— που βρίσκεται «έξω» από την ανώτερη φάση του καπιταλισμού και «έξω» από την πρώτη φάση της κομμουνιστικής κοινωνίας.

Στη φιλολογία του κομμουνιστικού κινήματος η περίοδος αυτή περιγραφόταν σαν μια μονόδρομη προωθητική πορεία προς το σοσιαλισμό και πολιτικογραφήθηκε σαν «μεταβατική περίοδος προς το σοσιαλισμό». Αναγνωριζόταν μόνο η αφηρημένη δυνατότητα αντιστροφής της πορείας και η ύπαρξη πισωγυρισμάτων στα πλαίσια της γενικής προωθητικής πορείας. Οι κυρίαρχες παραστάσεις ήταν οι παραστάσεις της περιόδου 1918-36 στην ΕΣΣΔ που ήταν, σύμφωνα με τη σταλινική αντίληψη, η «μεταβατική περίοδος», ήταν οι παραστάσεις μιας περιόδου μεγάλης αστάθειας και κοινωνικοπολιτικών αντιπαραθέσεων, μιας περιόδου συνύπαρξης διαφορετικών τύπων οικονομίας, μιας περιόδου με σχετικά σύντομη χρονική διάρκεια. Δεν είναι τυχαίο ότι αντίστοιχα μικρής διάρκειας ήταν αυτό που χαρακτήριζαν «μεταβατική περίοδο» οι ηγεσίες των κομμάτων των χωρών της Ανατολικής Ευρώπης.

Η αντίληψη αυτή δεν κατανοούσε τη μεταβατική περίοδο σαν μια μακρόχρονη σχετικά περίοδο που μπορεί να διαρκεί δεκαετίες, ακόμα και μια ολόκληρη ιστορική φάση. Αυτό εμπόδισε τη θεωρητική διερεύνηση των προβλημάτων που μπαίνουν στη μεταβατική περίοδο, των φαινομένων που μπορούν να εμφανιστούν στα πλαίσιά της. Έμενε έξω από την οπτική αυτή, η δυνατότητα *ιδιαιτερης* ύπαρξης μεταβατικών κοινωνιών ανάμεσα στον καπιταλισμό και το σοσια-

λισμό, κοινωνιών με σχετικά αυτοτελή ύπαρξη, με ιδιόμορφη συγκρότηση και δυναμική, κοινωνιών που οι κοινωνικές σχέσεις δομούνται πάνω σε αρχές που είναι ανταγωνιστικές μεταξύ τους, που «ανήκουν» σε διαφορετικούς τρόπους παραγωγής κοινωνιών, που όμως δεν προχωρούν προς την οικοδόμηση του σοσιαλισμού. Αιχμάλωτοι της κυρίαρχης αντίληψης για τη μεταβατική περίοδο, είναι σε μεγάλο βαθμό και οι υποστηρικτές των θεωριών του «κρατικού καπιταλισμού» και του «νέου τρόπου παραγωγής» γιατί και αυτοί παρουσιάζουν τη μεταβατική περίοδο σαν μια βραχύχρονη και ασταθή περίοδο.

Στη βάση τους αυτές οι θεωρίες έχουν μια αντίληψη του ιστορικού προτσές όπως προκύπτει σε ένα επίπεδο υψηλών λογικών αφαιρέσεων και έτσι προσπαθούν, χωρίς ενδιάμεσους κρίκους, να ερμηνεύσουν συγκεκριμένα φαινόμενα της κοινωνικής εξέλιξης. Αντί δηλαδή να ανέβουν από το αφηρημένο στο συγκεκριμένο μέσω ενδιάμεσων κρίκων —στην προκειμένη περίπτωση των μεταβατικών φαινομένων— επιβάλλουν μηχανιστικά τα αφηρημένα θεωρητικά σχήματα στη συγκεκριμένη πραγματικότητα.

Η αναγνώριση της δυνατότητας ιδιαίτερης ύπαρξης μεταβατικών κοινωνιών ανάμεσα στον καπιταλισμό και το σοσιαλισμό ανοίγει νέους δρόμους για την έρευνα των κοινωνιών του «υπαρκτού σοσιαλισμού». Αυτή η προσέγγιση ξεπερνάει τα προβλήματα που δημιουργούν οι αντιλήψεις του «κρατικού καπιταλισμού» και του «γραφειοκρατικού σοσιαλισμού», που, στην προσπάθειά τους να χωρέσουν τις κοινωνίες αυτές στα σχήματά τους, είτε αφαιρούν βασικές ιδιότητες από το χαρακτηρισμό του σοσιαλισμού ή του καπιταλισμού είτε/και αφήνουν έξω από την ανάλυση βασικά χαρακτηριστικά των κοινωνιών αυτών. Σε σχέση με την αντίληψη του «νέου τρόπου παραγωγής», η προσέγγιση που προτείνουμε τονίζει τη μεταβατικότητά τους, τη *σχετική* αυτοτέλεια της ύπαρξής τους, τη βαθιά αντιφατικότητα των σχέσεων που κυριαρχούν.

Η ιδιαιτερότητα της δόμησης των κοινωνικών σχέσεων στις μεταβατικές αυτές κοινωνίες είναι ένα από τα ζητήματα που απαιτούν ιδιαίτερη θεωρητική έρευνα και ανάπτυξη θεωρητικών εργαλείων για τη μελέτη τους.

Οι σχέσεις παραγωγής που κυριαρχούν στις κοινωνίες αυτές δομούνται συνενώνοντας στοιχεία που στηρίζονται σε ανταγωνιστικά αντίθετες αρχές οργάνωσης της κοινωνίας. Σε μια πρώτη προσέγγιση θα μπορούσαμε να πούμε ότι, από τη μια, *κυριαρχούν μορφές* που αρνούνται τον καπιταλισμό —π.χ. κυριαρχία κρατικής μορφής ιδιοκτησίας και κεντρικός σχεδιασμός— ενώ από την άλλη, *το κυρίαρχο περιεχόμενο* παραμένει εκμεταλλευτικό, καταπιεστικό, αποξενωτικό —π.χ. αποξένωση των εργαζομένων από την εργασία και το προϊόν, συσσώρευση για τη συσσώρευση κλπ. Από αυτή την αντιφατική συνένωση προκύπτουν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των μεταβατικών κοινωνιών.

Η κυριαρχία μορφών που αρνούνται τις μορφές που κυριαρχούν στον καπιταλισμό δεν κάνει τις χώρες αυτές αυτόματα σοσιαλιστικές. Ο σοσιαλισμός δεν είναι απλά η άρνηση των κυρίαρχων μορφών του καπιταλισμού, αλλά προϋποθέτει την κυριαρχία ενός νέου περιεχομένου. Θα λέγαμε ότι ο σοσιαλισμός δεν αποτελεί απλά άρνηση του καπιταλισμού, αλλά άρνηση της άρνησης.

Η κυριαρχία ενός περιεχομένου που παραμένει εκμεταλλευτικό δεν σημαίνει ότι οι χώρες αυτές είναι καπιταλιστικές. Η κυριαρχία μη καπιταλιστικών μορφών προσδίδει νέα χαρακτηριστικά στο περιεχόμενο των κυρίαρχων σχέσεων και

έτσι τις διακρίνει από τις καπιταλιστικές κοινωνίες. Η απόδειξη ότι στις χώρες αυτές υπάρχει εκμετάλλευση και καταπίεση δεν αρκεί για να δείξουμε ότι οι χώρες αυτές είναι καπιταλιστικές. Η κυριαρχία μη καπιταλιστικών μορφών εξαλείφει την *differentia specifica*, την ειδοποιό διαφορά, των καπιταλιστικών σχέσεων εκμετάλλευσης.

Η κυριαρχία μη καπιταλιστικών μορφών, χωρίς ανατροπή του εκμεταλλευτικού περιεχομένου, δίνει σε πολλές περιπτώσεις εκδηλώσεις που προσιδιάζουν σε προκαπιταλιστικούς σχηματισμούς (π.χ. αναλογίες με τον ασιατικό τρόπο παραγωγής, ή ακόμα και την φεουδαρχία). Δεν συνεπάγεται όμως, ότι οι αναλογίες αυτές είναι απόδειξη της ύπαρξης ενός νέου τρόπου παραγωγής.

Η συνένωση ανταγωνιστικών πλευρών αποτελεί χαρακτηριστικό όλων των μεταβατικών καταστάσεων. Αυτό που διακρίνει μια κοινωνία που βρίσκεται στην μετάβαση από τον καπιταλισμό προς το σοσιαλισμό, από μια *γραφειοκρατικοποιημένη κοινωνία ανάμεσα στον καπιταλισμό και το σοσιαλισμό* είναι η κοινωνική δυναμική που δίνει ο τρόπος που συνενώνονται τα αντίθετα. Αξιοποιώντας την γνωστή ρήση του Λένιν για τη συνένωση των αντιθέτων, θα λέγαμε ότι στην πρώτη περίπτωση από τη συνένωση των αντιθέτων παίρνουμε «συμφωνία», στη δεύτερη περίπτωση «κακοφωνία». Πρέπει ακόμα να διακρίνουμε δυο ακόμα περιπτώσεις: Στις κοινωνίες που κινούνται προς το σοσιαλισμό δεν σημαίνει ότι έχουμε μια «καθαρή» μετάβαση, ότι δεν είναι δυνατό να έχουμε «στρεβλώσεις»· όμως σ' αυτές πρέπει να *κυριαρχεί η δυναμική της κατεύθυνσης προς το σοσιαλισμό*. Ο τρόπος που προσεγγίζουμε τις γραφειοκρατικοποιημένες κοινωνίες ανάμεσα στον καπιταλισμό και το σοσιαλισμό διαφέρει από εκείνες τις αντιλήψεις που την αντίφαση στις σχέσεις παραγωγής τη βλέπουν σαν αντίθετη ανάμεσα σε έναν μη καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής και τον αστικό τρόπο διανομής (π.χ. Τρότσκι, Μαντέλ κ.ά.). Σύμφωνα με την προσέγγιση που προτείνουμε η αντίφαση διαπερνάει όλες τις φάσεις της αναπαραγωγής (παραγωγή, διανομή, ανταλλαγή, κατανάλωση).

Η έννοια της μεταβατικότητας που χρησιμοποιούμε για να χαρακτηρίσουμε τις κοινωνίες που βρίσκονται «ανάμεσα» σε δυο τρόπους παραγωγής διαφέρει από την έννοια της μεταβατικότητας στα πλαίσια ενός τρόπου παραγωγής. Με τη δεύτερη έννοια τόσο ο μονοπωλιακός καπιταλισμός σαν η ανώτερη φάση του καπιταλισμού, όσο και ο σοσιαλισμός σαν η κατώτερη φάση της κομμουνιστικής κοινωνίας, χαρακτηρίζονται σαν μεταβατικές φάσεις.

Στον μονοπωλιακό καπιταλισμό εμφανίζονται *στοιχεία* που αποτελούν άρνηση του καπιταλισμού μέσα στα πλαίσια του καπιταλισμού. Τροποποιούν τη λειτουργία του, δεν αναιρούν όμως τα βασικά χαρακτηριστικά του. Άλλο πράγμα η εμφάνιση στοιχείων που αρνούνται τον καπιταλισμό και άλλο η *κυριαρχία* των μορφών που αρνούνται τον καπιταλισμό. Γι' αυτό ο Λένιν χαρακτήριζε τις μονοπωλιακές σχέσεις σαν «εποικοδόμημα» πάνω στις καπιταλιστικές σχέσεις.

Στο σοσιαλισμό, σαν κατώτερη φάση του κομμουνισμού, διατηρούνται *στοιχεία* που αρνούνται τις κομμουνιστικές αρχές οργάνωσης της κοινωνίας (π.χ. «αστική» αρχή διανομής, εμπορευματοχηματικές σχέσεις, «αστικό δίκαιο» χωρίς αστική τάξη κλπ.) όμως κυριαρχούν οι κομμουνιστικές αρχές και το νέο περιεχόμενο.

Έχει ουσιαστική διαφορά η μεταβατική κοινωνία ανάμεσα σε δυο τρόπους

παραγωγής και η μεταβατική φάση στα πλαίσια ενός τρόπου παραγωγής.

Η συνένωση ανταγωνιστικών αρχών συγκρότησης των κοινωνικών σχέσεων έχει επίδραση τόσο στο επίπεδο των μορφών όσο και του περιεχομένου των σχέσεων αυτών. Η διαλεκτική θεώρηση των σχέσεων μορφής - περιεχομένου πρέπει να παίρνει υπόψη της ότι η μορφή είναι πάντα περιεκτική και το περιεχόμενο μορφοποιημένο, ότι το ένα διεισδύει στο άλλο.

Η κυριαρχία μη καπιταλιστικών μορφών δεν μπορεί να μην έχει συνέπειες στο περιεχόμενο. Έτσι π.χ. η λογική της συσσώρευσης για τη συσσώρευση δεν έχει το ίδιο περιεχόμενο στον καπιταλισμό και τις μεταβατικές κοινωνίες των χωρών της Ανατολικής Ευρώπης. Στον καπιταλισμό, η συσσώρευση είναι συσσώρευση κεφαλαίου, κεφαλαιοποίηση υπεραξίας με στόχο την παραγωγή υπεραξίας. Οι καπιταλιστικές επιχειρήσεις με στόχο και κίνητρο το κέρδος, μέσα από τον ανταγωνισμό στη αγορά ωθούνται στη συσσώρευση. Η καπιταλιστική συσσώρευση γίνεται μέσα από περιοδικά επαναλαμβανόμενες κρίσεις υπερπαραγωγής που συνοδεύεται από περιοδική διεύρυνση ή μείωση της ανεργίας. Στις κοινωνίες αυτές η συσσώρευση δεν είναι συσσώρευση κύρια ανταλλακτικών αξιών αλλά αξιών χρήσης. Οι επιχειρήσεις και η οικονομία δεν κινούνται με κίνητρο το κέρδος αλλά στα πλαίσια ενός γραφειοκρατικού σχεδιασμού. Η διάθεση των προϊόντων τους είναι σχετικά εξασφαλισμένη, ο ανταγωνισμός μεταφέρεται στη διεκδίκηση μέσων παραγωγής και εργατικού δυναμικού σε συνθήκες ελλείψεων, αναγκάζει τις επιχειρήσεις να αποθεματοποιούν για να εξασφαλίσουν την απρόσκοπτη λειτουργία τους. Ο ανταγωνισμός για μέσα παραγωγής και εργατική δύναμη, οδηγεί σε πλήρη απασχόληση και ελλείψεις σε εργατικό δυναμικό, οδηγεί σε μια αυξανόμενη ζήτηση για μέσα παραγωγής και πρώτες ύλες που δεν μπορεί να ικανοποιηθεί παρά με τη διεύρυνση του τομέα παραγωγής σε βάρος του τομέα παραγωγής μέσων κατανάλωσης, στην επιβολή της λογικής συσσώρευσης για τη συσσώρευση.

Η κυριαρχία του εκμεταλλευτικού περιεχομένου δεν μπορεί να μην ασκεί επίδραση στις μη καπιταλιστικές μορφές. Έτσι π.χ. ο κεντρικός σχεδιασμός παίρνει τη μορφή του γραφειοκρατικο-διοικητικού σχεδιασμού που, ενώ επιχειρεί να ρυθμίσει τη λειτουργία ολόκληρης της οικονομίας, καταλήγει σε διαδικασίες που ουσιαστικά αναιρούν το σχεδιασμό, τον μετατρέπουν σε «ομοίωμα» της σχεδιοποίησης. Ο καθορισμός των στόχων του σχεδίου γίνεται μακριά από τους εργαζόμενους, προκύπτει σαν αποτέλεσμα συμβιβασμού των τάσεων που υπάρχουν μέσα στους κόλπους της γραφειοκρατίας. Η διαδικασία εφαρμογής του, μια διαδικασία διαπραγματεύσεων ανάμεσα στις επιχειρήσεις και το κέντρο όπου η μια πλευρά απαιτεί μικρότερους στόχους και μεγαλύτερες εισροές, η δε άλλη να συμβιβάζεται συνήθως κάπου ανάμεσα σ' αυτό που προέβλεπε και σ' αυτό που η άλλη απαιτεί. Αυτή η διαδικασία οδηγεί όχι μόνο στο να αδυνατεί η οικονομία να εκπληρώσει τους στόχους αλλά όλο και περισσότερο να ανατρέπονται οι στόχοι, να διαμορφώνονται ιδιαίτερα συμφέροντα και λογικές, να αδυνατεί το «κέντρο» παρά τις εκταταμένες δικαιοδοσίες και μέσα που έχει στη διάθεσή του να ρυθμίσει την οικονομία. Έχουμε μια εκδήλωση μιας βαθιάς αντίθεσης στόχου-μέσων στον γραφειοκρατικό σχεδιασμό.

Η ανταγωνιστική συνένωση μη καπιταλιστικών μορφών και εκμεταλλευτικού περιεχομένου προσδίδει μια «αρρωστημένη» δυναμική στο σύστημα των χωρών

αυτών. Εμφανίζουν μια σχετική αποτελεσματικότητα στα πρώτα στάδια, όπου η οικονομία αναπτύσσεται εκτατικά. Όταν ολοκληρωθούν τα καθήκοντα αυτής της «ιδιόρρυθμης πρωταρχικής συσσώρευσης», οι κοινωνίες αυτές μπαίνουν σε μια μακρόχρονη περίοδο κρίσης. Μια κρίση που δείχνει την ιστορική αδυναμία της γραφειοκρατίας να αναπτύξει με αυτοτελή τρόπο τις παραγωγικές δυνάμεις, να λύσει με αυτοτελή τρόπο τα καθήκοντα που βάζει η κοινωνική εξέλιξη. Αυτό αποτελεί και έναν ακόμα λόγο που δεν θα πρέπει να μιλάμε για ένα νέο αυτοτελή τρόπο παραγωγής.

Η ανταγωνιστική συνένωση μορφής και περιεχομένου οδηγεί ακόμη σε ένα «ιδιόμορφο διπλασιασμό της κοινωνίας» σε όλα τα επίπεδα των κοινωνικών σχέσεων. Έχουμε οικονομίες που από τη μια παράγουν τα πιο προωθημένα επιτεύγματα της διαστημικής και από την άλλη δεν μπορούν να παράγουν καταναλωτικά αγαθά ικανοποιητικής ποιότητας. Έχουμε το διπλασιασμό της οικονομίας σε επίσημη και «παράλληλη», «σκοτεινή» οικονομία. Τον εξισωτισμό να συνυπάρχει με τις πιο ακραίες μορφές θεσμοποιημένης ανισότητας. Την κυριαρχία του πολιτικού στοιχείου σε όλες τις πλευρές της κοινωνικής ζωής να συνυπάρχει με την αποπολιτικοποίηση των εργαζομένων. Τον κοινωνικό ηθικισμό να συνυπάρχει με τον πολιτικό ανηθικισμό. Την κυριαρχία μιας καταπιεστικής συλλογικότητας να συνυπάρχει με την προχωρημένη εξατομίκευση της κοινωνίας. Τα στοιχεία αυτά προσδίδουν ιδιαίτερη ένταση στην κρίση των κοινωνιών αυτών.

Η σημερινή βαθιά κρίση αυτών των χωρών, όπως όλες οι κρίσεις δεν έχει μονοσήμαντο χαρακτήρα, μόνο κατάρρευση ή μόνο αναγέννηση, ούτε οδηγεί μονοσήμαντα σε μια κατεύθυνση. Είναι κρίση που μπορεί να οδηγήσει:

- Σε μια πορεία παλινόρθωσης του καπιταλισμού.
- Σε μια αναγεννημένη πορεία *προς* το σοσιαλισμό.
- Σε μια τροποποιημένη συνέχιση των γραφειοκρατικών καθεστώτων για ένα αρκετό χρονικό διάστημα ακόμα.

Σ' όλες αυτές τις περιπτώσεις δεν υπάρχει «αυτοματισμός». Η πορεία που θα ακολουθήσουν θα είναι το αποτέλεσμα κύρια της πάλης κοινωνικοπολιτικών δυνάμεων που ήδη υπάρχουν ή και βρίσκονται στην πορεία διαμόρφωσής τους. Όπως πάντα στην πολιτική, το πραγματικό στίγμα αυτών των δυνάμεων πρέπει να το αναζητήσουμε μέσα αλλά και πίσω από τα συνθήματα, τις αντιλήψεις, τα αιτήματα, τις διακηρύξεις, τις φροντισμένες διατυπώσεις σε συνδυασμό με την πραγματική τους δράση και στάση στις εξελίξεις. Αυτό είναι εξαιρετικά δύσκολο στις σημερινές συνθήκες των χωρών αυτών, που η αντιπαράθεση γίνεται για μια σειρά από λόγους με καλυμμένο και αντιφατικό τρόπο.

Οι μέχρι σήμερα εξελίξεις με αφετηρία την «περεστρόικα» στην ΕΣΣΔ δείχνουν ένα πέραςμα της ηγεμονίας από την παραδοσιακή γραφειοκρατία στην τεχνοκρατική φιλελεύθερη γραφειοκρατία και από αυτούς στα ανερχόμενα αστικά στρώματα που βγαίνουν μαχητικά υπέρ μέτρων που οδηγούν στην παλινόρθωση των καπιταλιστικών σχέσεων. Όμως το μέλλον της διαμάχης δεν έχει ξεκαθαρίσει ακόμα. Η διαδικασία που εξελίσσεται στις χώρες αυτές όχι μόνο δεν επιλύει τις συσσωρευμένες αντιφάσεις αλλά τις οξύνει ακόμα παραπέρα. Υπάρχουν όλα τα στοιχεία που κάνουν εκρηκτική την κατάσταση στις χώρες αυτές και μας επιφυλλάσσουν νέες «απρόβλεπτες εξελίξεις» και «εκπλήξεις».

Δεν είναι τυχαίο ότι τόσο από την πλευρά των γραφειοκρατικών ηγεσιών όσο και από την πλευρά των ηγεσιών των ιμπεριαλιστικών χωρών γίνονται εκκλήσεις για «ελεγχόμενες μεταρρυθμίσεις».

4. Θεμελιακές ιδεολογικές και πολιτικές αντιλήψεις

Οι άμεσες αιτίες για την πορεία αυτών των χωρών αναζητούνται κατ' αρχάς στο επίπεδο της συνείδησης και της κουλτούρας. Πάντα τα βαθύτερα ταξικά και κοινωνικά συμφέροντα περνούν διαμέσου του φίλτρου της συνείδησης, όπου μορφοποιούνται σε ιδεολογικές και πολιτικές αντιλήψεις. Υπάρχουν ορισμένες βασικές αντιλήψεις που στήριξαν και μορφοποίησαν τις πολιτικές επιλογές που ακολουθήθηκαν.

Σ' αυτό το επίπεδο ανάλυσης θα φανεί ότι οι κυρίαρχες αντιλήψεις δεν ταυίζονταν με τις επαναστατικές αντιλήψεις του μαρξισμού, δεν αντανakλούσαν τα επαναστατικά καθήκοντα του προλεταριάτου, δεν οδηγούσαν τους εργαζόμενους στην οικοδόμηση του σοσιαλισμού. Η συνέχισή τους με οποιαδήποτε παραλλαγή δεν μπορεί να συμβάλει στην αλλαγή της κατάστασης.

Ας δούμε ορισμένες μόνο θεμελιακές αντιλήψεις που στήριξαν και δικαιολόγησαν τις πολιτικές των κομματικών και κρατικών ηγεσιών των χωρών αυτών, που είχαν σημαντικές ιδεολογικές και πολιτικές συνέπειες και που ταυτόχρονα αποκαλύπτουν τη φύση των κοινωνικών σχέσεων που κυριαρχούσαν στις κοινωνίες αυτές.

4.1. Η αντίληψη για την προτεραιότητα της ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων

Για πολλούς αυτή φαντάζει σαν η «αυθεντική» μαρξιστική αντίληψη. Πρόκειται όμως για μια «οικονομίστικη», «παραγωγίστικη» αντίληψη, ξένη προς τη μαρξιστική προσέγγιση της διαλεκτικής των παραγωγικών δυνάμεων και των σχέσεων παραγωγής.

Μια από τις σκοπιές που μπορούμε να προσεγγίσουμε τη σχέση «παραγωγικές δυνάμεις - σχέσεις παραγωγής» είναι μέσω της διαλεκτικής «περιεχομένου-μορφής». Από αυτή τη σκοπιά μπορούμε να μιλάμε για *πρωταρχικότητα* των παραγωγικών δυνάμεων και *προτεραιότητα* των σχέσεων παραγωγής. Ο Λένιν χρησιμοποίησε αυτό το σχήμα στις σχέσεις «οικονομίας-πολιτικής» μιλώντας για πρωταρχικότητα της οικονομίας και προτεραιότητα της πολιτικής.

Η αντίληψη για προτεραιότητα στην ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων έχει σημαντικές ιδεολογικές και πολιτικές συνέπειες. Η ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων παίρνει τη θέση της «ατμομηχανής της ιστορίας», τη θέση της ταξικής πάλης. Η ταξική πάλη παίζει εδώ ένα δευτερεύοντα ρόλο, δεν επεμβαίνει παρά για να καθαρίσει το δρόμο στις παραγωγικές δυνάμεις που αναπτύσσονται αποκλειστικά με τη δική τους λογική, πέρα και έξω από τις ταξικές σχέσεις, πέρα και έξω από την ταξική πάλη.

Σύμφωνα με την αντίληψη αυτή, η διαφορά μεταξύ σοσιαλισμού και καπιταλισμού στο ζήτημα την ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων είναι ότι ο πρώτος τις αναπτύσσει ταχύτερα από το δεύτερο. Σαν κριτήριο της ανάπτυξης ανα-

κηρύσσεται η ταχύτητα, η ποσότητα και όχι ο χαρακτήρας της ανάπτυξης τους. Παραβλέπει ότι στον καπιταλισμό, από τις εναλλακτικές δυναμικές γραμμές ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων το κεφάλαιο επιλέγει με βάση το κέρδος. Ο σοσιαλισμός δεν μπορεί να έχει τα ίδια κριτήρια ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων, πρέπει πλάι στα κριτήρια οικονομικής αποδοτικότητας να έχουμε κοινωνικά και οικολογικά κριτήρια.

Αν προεκτείνουμε αυτή τη λογική της προτεραιότητας των παραγωγικών δυνάμεων βλέπουμε ότι το θεμελιακό καθήκον που βάζει στην εργατική τάξη είναι να αυξήσει την παραγωγή, να οικοδομήσει τις «υλικές βάσεις» του σοσιαλισμού που πάνω τους «αυτόματα» θα αναπτύσσονται νέες σχέσεις παραγωγής και ένα νέο εποικοδόμημα. Άρα δεν χρειάζεται πλέον η οργανωμένη κοινωνικοπολιτική δράση της εργατικής τάξης για τον ριζικό μετασχηματισμό των σχέσεων παραγωγής. Οδηγούμαστε στην αποπολιτικοποίηση του εργατικού κινήματος και των οργανώσεών του και στην ανάδειξη σε πρωτοπόρο ρόλο των διοικητικών και τεχνικών στελεχών, αφού αυτοί γνωρίζουν πώς «επιστημονικά» θα αναπτυχθεί η παραγωγή, πώς «ορθολογικά» θα διαχειριστούν τις κοινωνικές υποθέσεις.

Αντίστροφα, η λογική αυτή δικαιολογεί όλα τα προβλήματα και τις αντιφάσεις που προκύπτουν στο όνομα της μη επαρκούς ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων. Εδώ φορτώνονται όλες οι αδυναμίες που προκύπτουν. Αυτή η λογική όχι μόνο δικαιολογεί τα πάντα αλλά υποδειχνει και μια συγκεκριμένη κατεύθυνση για την αντιμετώπισή τους. Ενίσχυση του ελέγχου της διεύθυνσης, προνόμια στους τεχνικούς, πιο έντονη διαφοροποίηση των μισθών, πιο εντατική και πειθαρχημένη εργασία κλπ.

4.2. Η μηχανιστική ταύτιση των μορφών ιδιοκτησίας με τις σχέσεις ιδιοκτησίας από οικονομική σκοπιά

Η κατάργηση της ιδιωτικής καπιταλιστικής ιδιοκτησίας και ο μετασχηματισμός των μορφών ιδιοκτησίας σε κρατική και συνεταιριστική, ταυτίστηκε με το μετασχηματισμό των σχέσεων ιδιοκτησίας, θεωρήθηκε ότι μετασχηματίστηκε ριζικά το ίδιο το προτσές της κοινωνικής ιδιοποίησης.

Ο μετασχηματισμός των σχέσεων ιδιοκτησίας σημαίνει μετασχηματισμό των σχέσεων παραγωγής στο σύνολό τους, δεν μπορεί να ειπωθεί ανεξάρτητα από τις αλλαγές σ' ολόκληρη την οικονομική δομή της κοινωνίας, στην αλλαγή όλων των βασικών χαρακτηριστικών του οικονομικού προτσές.

Η αντίληψη αυτή οδήγησε να θεωρείται ότι αφού καταργήθηκαν οι ιδιώτες καπιταλιστές καταργήθηκαν οι ανταγωνιστικές ταξικές, οικονομικές και πολιτικές αντιθέσεις, εξασφαλίστηκε η ενότητα ταξικών, ομαδικών και ατομικών συμφερόντων. Η αντίληψη αυτή εμποδίζει τη σωστή και ρεαλιστική ανάλυση της πραγματικότητας, των αντικειμενικών συμφερόντων και επιδιώξεων που έχουν οι διάφορες τάξεις, τμήματα τάξεων, στρώματα και ομάδες. Η εργατική τάξη και η πολιτική της πρωτοπορία αποπλίζονται ιδεολογικά και πολιτικά, αποπροσανατολίζονται από τον κύριο στόχο τους που είναι να μετασχηματίσουν τις πραγματικές σχέσεις ιδιοκτησίας, το σύνολο των κοινωνικών σχέσεων. Το πρόβλημα των σχέσεων ανάμεσα στις τάξεις και τις κοινωνικές ομάδες, της ενότητας της

εργατικής τάξης και των συμμαχιών της με τις άλλες τάξεις και κοινωνικά στρώματα περιορίζεται σε ένα σημαντικό άλλο παράγωγο οικονομικό πρόβλημα, των αναλογιών ανάμεσα σε οικονομικούς τομείς και κλάδους, ανάμεσα σε οικονομικούς δείκτες και τις αλληλοσχέσεις τους.

Η πολιτική ηγεσία των κομμάτων, η πολιτική εξουσία, αντί να επεξεργάζεται πολιτική με τις τάξεις και για τις τάξεις και να τις καθοδηγεί στην επίτευξη των στόχων τους, επεξεργάζεται και επιβάλλει μια πολιτική πάνω στις τάξεις. Αντί να συμβάλλει στη μετατροπή της εργατικής τάξης και των συμμαχιών της σε υποκείμενα του επαναστατικού μετασχηματισμού των σχέσεων παραγωγής και των κοινωνικών σχέσεων γενικότερα, σε υποκείμενα της πολιτικής, τους μετατρέπει σε αντικείμενα της πολιτικής, σε παθητικούς αποδότες οικονομικών και άλλων πολιτικών που τις επεξεργάζονται κάποια επιτελεία και που θα πρέπει να υποταχτούν σ' αυτές.

4.3. Η στρεβλή και φετιχιστική κατανόηση του σχεδιασμού και των εμπορευματοχηματικών σχέσεων

Η μηχανιστική ταύτιση των μορφών ιδιοκτησίας με το οικονομικό περιεχόμενο των σχέσεων ιδιοκτησίας οδηγεί στην αδυναμία κατανόησης τόσο του σχεδιασμού όσο και των εμπορευματοχηματικών σχέσεων, του ειδικού τους περιεχομένου, των λειτουργιών τους, των τάσεων εξέλιξής τους και ακόμα πιο σημαντικό, των κοινωνικών σχέσεων και των συμφερόντων που εκδηλώνονται αλλά και κρύβονται σ' αυτές.

Ο σχεδιασμός και οι εμπορευματοχηματικές σχέσεις ανακηρύσσονται δυο ανεξάρτητοι πόλοι, όπου η κυριαρχία του πρώτου αποτελεί απόδειξη ύπαρξης «σοσιαλισμού», η κυριαρχία του δεύτερου απόδειξη ύπαρξης «καπιταλισμού». Έτσι στις χώρες αυτές που κυριαρχεί ο κεντρικός σχεδιασμός, η ύπαρξη εμπορευματοχηματικών σχέσεων ανακηρύσσεται «τυπική», ή περιορίζεται στις εξωτερικές σχέσεις μεταξύ τομέων της οικονομίας (του κρατικού, του συνεταιριστικού, του ιδιωτικού), χάνεται έτσι το ειδικό τους περιεχόμενο. Κυριαρχεί η αντίληψη ότι οι εμπορευματικές μορφές έχουν αποχτήσει νέο «σοσιαλιστικό» περιεχόμενο, παρουσιάζονται σαν «άδεια δοχεία» που μπορούν να γεμίσουν με οποιοδήποτε περιεχόμενο. Αυτή η αντίληψη οδηγεί σε μια αυθαίρετη στάση απέναντι στις εμπορευματοχηματικές σχέσεις, είτε στον βολονταριστικό περιορισμό τους άσχετα με το διαμορφωμένο σύστημα παραγωγικών δυνάμεων και σχέσεων παραγωγής, είτε στον άκριτο οπτιμισμό που θεωρεί ότι μπορούν να αναπτύσσονται απεριόριστα στο «σοσιαλισμό».

Έτσι η πραγματική αντίφαση ανάμεσα στη σχεδιοποίηση και τις εμπορευματοχηματικές σχέσεις σαν κοινωνικές διαδικασίες που έχουν διαφορετικό ειδικό περιεχόμενο και διαφορετικές λειτουργίες παρουσιάζεται σαν μια αντίθεση ανάμεσα στο σχέδιο και την αγορά όπου και τα δυο θεωρούνται σαν απλές μορφές που επιτελούν τις ίδιες λειτουργίες αλλά με διαφορετικό τρόπο. Αν αποτελούν απλές μορφές που επιτελούν τις ίδιες λειτουργίες, αυτό σημαίνει ότι μπορεί να αλλάξει ο συνδυασμός τους χωρίς να μεταβάλλεται το περιεχόμενο που παραμένει πάντα «σοσιαλιστικό». Πρόκειται για μια αντίληψη που με φετιχιστικό τρόπο κατανοεί τόσο το σχέδιο όσο και την αγορά, δεν βλέπει τις πραγματικές κοινω-

νικές διαδικασίες, τα κοινωνικά συμφέροντα, τις σχέσεις κοινωνικών ομάδων που βρίσκονται πίσω από τα δυο και ταυτόχρονα εκδηλώνονται μέσα σ' αυτά.

Το σχέδιο κατανοείται «τυπικά» σαν ένα «ντοκουμέντο» και η διαδικασία εκπόνησης και επεξεργασίας του σαν μια τεχνική διαδικασία καθορισμού ποσοτικών στόχων και δεικτών, ενώ στην πραγματικότητα η σχεδιοποίηση είναι μια βαθιά κοινωνικοπολιτική και οικονομική διαδικασία. Διαμορφώνεται έτσι η απλοϊκή αντίληψη ότι όσο πιο αναλυτικό, όσο πιο λεπτομερειακό είναι το σχέδιο τόσο πιο μεγάλη είναι η κυριαρχία των σοσιαλιστικών σχέσεων. Όσο πιο πολλές οι διοικητικές εντολές, όσο πιο πολλές αποφάσεις παίρνονται κεντρικά, τόσο πιο πολύ προχωράμε στη σοσιαλιστική οικοδόμηση!!!

Η πρακτική που στηρίζεται σ' αυτή την αντίληψη μπορεί να έχει μερικά αποτελέσματα σε μια περίοδο οικοδόμησης της υλικότεχνικής βάσης, ιδιαίτερα όταν ξεκινάς από χαμηλό επίπεδο και σε απασχολεί κύρια η εκτατική πλευρά. Όταν όμως μεγεθυνθεί η οικονομία, τότε αυτή η μορφή παρέμβασης γίνεται όλο και πιο απρόσφορη, στην ουσία οι διαδικασίες γίνονται πιο ανεξέλεγκτες. Για να εξουσιαστούν από το κέντρο διευρύνεται και διογκώνεται υπέρμετρα ο κρατικός μηχανισμός που, ενώ αρχικά δίνει ορισμένες δυνατότητες στην κεντρική εξουσία, τελικά οδηγεί στη μεγαλύτερη όξυνση του προβλήματος, δυσκολεύει τη γνώση των πραγματικών διαδικασιών.

Η διόγκωση του γραφειοκρατικού μηχανισμού σχηματίζει νέα ιδιαίτερα συμφέροντα. Διαμορφώνει ένα στρώμα που όχι μόνο συγκαλύπτει την πραγματικότητα γιατί στέλνει προς την πολιτική εξουσία και τους κεντρικούς μηχανισμούς αυτό που αυτοί θέλουν να ακούσουν, αλλά και αναπτύσσει τις δικές του παρεμβάσεις, αναπτύσσει τους δικούς του δεσμούς — διαμορφώνοντας έτσι «παράλληλα κυκλώματα» δίπλα στη «νόμιμη» οικονομία. Αναπτύσσεται ο παρασιτισμός και η προσπόριση παράνομων αποδοχών και διαμορφώνονται έτσι και νέα οικονομικά και πολιτικά συμφέροντα που αρχίζουν να αυτονομούνται σχετικά ακόμα και από το μηχανισμό που τα γέννησε. Ένας «παράλληλος κόσμος» γεννιέται και αρθρώνεται με το μηχανισμό με πολύπλοκα δεσμά. Το αποτέλεσμα είναι η αυξανόμενη αδιαφάνεια στην οικονομική και πολιτική ζωή· ένα αδιαφανές πέπλο καλύπτει τις πραγματικές διαδικασίες και κάνει όλο και πιο αναποτελεσματικό τον γραφειοκρατικό σχεδιασμό.

Η αυξανόμενη αναποτελεσματικότητα, σε συνδυασμό με τα νέα συμφέροντα που διαμορφώνονται, οδηγεί σε πιέσεις για την εγκατάλειψη της παρέμβασης, την τόνωση των εμπορευματοχρηματικών σχέσεων και το εκκρεμές αρχίζει να κινείται προς την άλλη κατεύθυνση.

Η πλήρης ανάπτυξη των εμπορευματοχρηματικών σχέσεων εμφανίζεται τώρα σαν ο μοναδικός δρόμος για την ανάπτυξη του σοσιαλισμού!!! Οι αντιλήψεις αυτές φαίνονται πλέον ότι έχουν το δίκιο με το μέρος τους. Η λειτουργία μιας καπιταλιστικής επιχείρησης φαντάζει σήμερα πιο διαφανής από μια αντίστοιχη στις σοσιαλιστικές χώρες. Το παράδειγμα των ναυπηγείων του Γκντανσκ, όπου η διοίκηση της επιχείρησης αγνοούσε πόσο κοστίζει η επιχείρηση για να την πουλήσει σε μια αμερικάνικη εταιρία, δείχνει πόσο μακριά είναι η λειτουργία των επιχειρήσεων από τις αρχές του σοσιαλισμού όταν ο Λένιν έλεγε ότι ο σοσιαλισμός απαιτεί λεπτομερή καταγραφή και έλεγχο.

Πάνω στη βάση της λογικής των μορφών σαν «άδεια δοχεία» τώρα μεταγγίζε-

ται το σταθερό «σοσιαλιστικό περιεχόμενο» στις εμπορευματοχρηματικές σχέσεις. Παρουσιάζονται τώρα οι εμπορευματοχρηματικές σχέσεις ότι δεν περιέχουν κανένα στοιχείο ξένο προς τη φύση του σοσιαλισμού και μπορούν να αναπτύσσονται χωρίς περιορισμούς, ενώ το σχέδιο χάνει το επιτακτικό του χαρακτήρα περιορίζεται στο ρόλο του παρακολουθητή των εξελίξεων που επιβάλλονται από τις κατευθύνσεις και τις ανάγκες αναπαραγωγής των εμπορευματοχρηματικών σχέσεων. Το σχέδιο δεν διευθύνει πλέον την αγορά αλλά πιο πολύ τις συνθήκες λειτουργίας της.

Η ύπαρξη των εμπορευματοχρηματικών σχέσεων είναι προϊόν και εκδήλωση του ότι δεν υπάρχουν οι αντικειμενικές συνθήκες, τόσο από την άποψη της ανάπτυξης και του χαρακτήρα των παραγωγικών δυνάμεων όσο και από την άποψη των σχέσεων παραγωγής, για την πλήρη κοινωνική διεύθυνση της παραγωγής. Η ύπαρξή τους είναι αντικειμενική γιατί αντανakλούν πραγματικές κοινωνικές σχέσεις και δεν μπορούμε «ετισθελικά» να τις «καταργήσουμε». Οι εμπορευματοχρηματικές σχέσεις αποτελούν συστατικό στοιχείο των σχέσεων παραγωγής στο σοσιαλιστικό στάδιο του κομμουνιστικού κοινωνικού σχηματισμού και «απονεκρώνονται» στην πορεία προς τον κομμουνισμό.

Το ότι αποτελούν συστατική πλευρά των σχέσεων παραγωγής στο σοσιαλισμό δεν σημαίνει ότι είναι απλές τυπικές μορφές που έχουν «πλήρες» σοσιαλιστικό περιεχόμενο. Έχουν το δικό τους ειδικό περιεχόμενο και ασκούν την πίεση να αναπαράγονται σε διευρυμένη βάση. Ωθούν τα άτομα και τις επιχειρήσεις να δίνουν προτεραιότητα στα ιδιαίτερα συμφέροντά τους απέναντι στα συλλογικά συμφέροντα, απέναντι στα συμφέροντα της κοινωνίας.

Η επέκταση των εμπορευματοχρηματικών σχέσεων σημαίνει δυνάμωμα των «αστικών» αρχών, με την έννοια που ο Μαρξ μιλούσε για «αστικό δίκαιο» στο σοσιαλισμό στην *Κριτική στο Πρόγραμμα της Γκότα* στις σχέσεις παραγωγής. Σημαίνει παραπέρα υπονόμηση της κρατικής ιδιοκτησίας —αφού οι επιχειρήσεις έχουν όχι μόνο τη νομή αλλά και την κυριότητα πάνω στα μέσα παραγωγής και στη διάθεση των προϊόντων— που μετατρέπεται ουσιαστικά σε νομικό «πλάσμα». Σημαίνει παραπέρα υποχώρηση των δυνατοτήτων για κοινωνική ρύθμιση της παραγωγής και της αναπαραγωγής και άρα δυνάμωμα της αποξένωσης των εργαζομένων από τα μέσα παραγωγής.

Όμως η αγορά δεν είναι τόπος δημοκρατίας, αλλά τόπος δεσποτισμού απρόσωπων δυνάμεων συμπληρωματικών στο δεσποτισμό της γραφειοκρατικής σχεδιοποίησης. Αποτελεί τη συμμετρική αντίληψη του γραφειοκρατικού συγκεντρωτισμού στα πλαίσια της ίδιας λογικής που θεωρεί το σχέδιο και την αγορά σαν δυο μορφές που ασκούν την ίδια λειτουργία.

Είναι η αντικατάσταση του υποκειμενισμού με έναν αδιέξοδο αντικειμενισμό. Δεν μπορούμε να δεχθούμε την παθητική εξάρτηση των εμπορευματικών σχέσεων στο επίπεδο ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων, γιατί έτσι καταλήγουμε στην αντίληψη ότι για να χτίσουμε το σοσιαλισμό πρέπει να περιμένουμε την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, στην παθητική στάση του εργατικού κινήματος, στην αποπολιτικοποίησή του. Από μόνη της η ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων δεν μπορεί να κάνει να «εξαφανιστούν» οι εμπορευματοχρηματικές σχέσεις.

Η θέση και ο ρόλος των εμπορευματοχρηματικών σχέσεων, ο μετασχηματι-

σμός των παραγωγικών σχέσεων και των άλλων κοινωνικών σχέσεων καθορίζεται από κοινωνικοπολιτικούς αγώνες της εργατικής τάξης και την αξιοποίηση του προλεταριακού κράτους. Αυτό παραπέμπει στο ζήτημα των σχέσεων οικονομίας - πολιτικής στην πορεία μετάβασης από τον καπιταλισμό στο σοσιαλισμό.

4.4. Σχέσεις οικονομίας και πολιτικής

Το πρόβλημα των σχέσεων οικονομίας και πολιτικής στην περίοδο της μετάβασης και στο σοσιαλισμό είναι ένα από τα πιο περίπλοκα προβλήματα. Είναι γνωστό ότι η σχετική αυτονομία της σφαίρας της πολιτικής παίρνει στον καπιταλισμό του ελεύθερου ανταγωνισμού τη μορφή του σχετικού διαχωρισμού της οικονομίας και της πολιτικής. Η εσωτερική σύνδεση παίρνει τη μορφή μιας εξωτερικής αντίθεσης. Η πολιτική επιδρά στο προτσές αναπαραγωγής με έμμεσους τρόπους.

Στον μονοπωλιακό καπιταλισμό, η σχέση αυτή τροποποιείται. Η πολιτική επιδρά και με άμεσο τρόπο στο προτσές αναπαραγωγής του κεφαλαίου, υπονομεύει τον σχετικό διαχωρισμό χωρίς να τον αναιρεί.

Στην μετάβαση από τον καπιταλισμό στο σοσιαλισμό, η σχέση οικονομίας και πολιτικής αλλάζει με ριζικό τρόπο. Ο σχετικός διαχωρισμός ανατρέπεται χωρίς να σημαίνει ότι καταργείται. Η πολιτική αποκτά κυριαρχικό ρόλο (όχι καθοριστικό) που εκφράζεται με την εφαρμογή μιας πολιτικής μετασχηματισμού των σχέσεων παραγωγής και ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων που εκφράζει τη συνέχιση της επαναστατικής διαδικασίας μετά την πολιτική επανάσταση. Ο ρόλος της πολιτικής επιτείνεται και από το γεγονός ότι στις χώρες που είχαμε νίκη των πολιτικών επαναστάσεων δεν ήταν οι πιο αναπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες. Είναι βαθιά λαθεμένη η αντίληψη που λέει ότι στη μετάβαση και το σοσιαλισμό, η πολιτική χάνει την προτεραιότητα απέναντι στην οικονομία, ότι η οικονομία δεν παίζει μόνο καθοριστικό, πρωταρχικό ρόλο αλλά αποχτάει και προτεραιότητα απέναντι στην πολιτική. Αυτή είναι μια «οικονομίστικη» αντίληψη.

Από την πρώτη ματιά φαίνεται ότι η ανάπτυξη της παρέμβασης της πολιτικής στην οικονομία είναι μια γραμμική εξέλιξη και ποσοτική αύξηση της τάσης που υπάρχει ήδη στον μονοπωλιακό καπιταλισμό. Αυτή η οπτική χάνει τον ριζικά νέο *χαρακτήρα* (όχι μόνο περιεχόμενο) της παρέμβασης της πολιτικής μορφής στην οικονομία.

Αυτή η οπτική οδηγεί στο να μην αντιμετωπίζεται το εργατικό κράτος σαν «μισο-κράτος». Η κρατική μορφή παρουσιάζεται σαν «άδειο δοχείο» που βάζουμε το νέο εργατικό-λαϊκό περιεχόμενο, το σοσιαλιστικό κράτος παίρνει τη θέση του καπιταλιστικού όπως αυτό πήρε τη θέση του φεουδαρχικού. Και αντίστοιχα η άσκηση της πολιτικής κρίνεται δήθεν με ένα επιφανειακό «για ποιον», λες και το «για ποιον» δεν έχει σχέση με το «πώς» και «από ποιον» διαμορφώνεται και ασκείται η πολιτική.

Έτσι χάνεται από αυτή τη θεώρηση η διπλή φύση της πολιτικής εξουσίας του προλεταριάτου, ότι οι πολιτικές μορφές στη μετάβαση και το σοσιαλισμό περικλείουν δυο αντιφατικές τάσεις. Αποτελούν μορφή εκδήλωσης και κατοχύρωση της εξουσίας της εργατικής τάξης και ταυτόχρονα εκδήλωση ότι η εργατική

τάξη δεν ασκεί με άμεσο τρόπο αυτή την εξουσία. Από εδώ και η «αγάπη» και η «εχθρότητα» της εργατικής τάξης προς την κρατική εξουσία της. Σαν κρατική μορφή, το εργατικό κράτος περικλείει τη δυνατότητα για το φετιχισμό της κρατικής εξουσίας και της απόσπασής της από τις μάζες. Εργατικό κράτος χωρίς την ουσιαστική συμμετοχή των μαζών μετατρέπεται σ' αυτό που έλεγε ο Λένιν «εργατικό κράτος με γραφειοκρατική παραμόρφωση».

Το πρόβλημα είναι μεγάλο κι έχει πολλές πτυχές. Εδώ θα κάνουμε δυο επισημάνσεις.

Πρώτο: Ο σοσιαλισμός είναι αδιανόητος χωρίς εργατική δημοκρατία. Στα κριτήρια του κατά πόσο μια χώρα αναπτύσσεται σε σοσιαλιστική κατεύθυνση, πρέπει να παίρνεται υπόψη και αυτό το κριτήριο. Εδώ πρέπει ακόμα να παρατηρήσουμε ότι τα πλαίσια των αστικών δημοκρατικών μορφών είναι στενά για να χωρέσουν τον προλεταριακό δημοκρατισμό.

Δεύτερο: Η δημοκρατία δεν είναι εξωτερικό στοιχείο στην ανάπτυξη της σοσιαλιστικής οικονομίας. Παραφράζοντας τη ρήση του Ένγκελς για τη βία σαν οικονομική δύναμη, μπορούμε να πούμε ότι στο σοσιαλισμό, η δημοκρατία είναι και οικονομική δύναμη.

Δεν μπορούμε να μελετήσουμε τα ζητήματα της ιδιοκτησίας αν δεν πάρουμε υπόψη τα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά του κράτους, αφού η κύρια μορφή της κοινωνικής ιδιοκτησίας είναι η κρατική μορφή. Όταν το εργατικό κράτος κυριαρχείται από τη γραφειοκρατία τότε ουσιαστικά οι εργαζόμενοι χωρίζονται από τα μέσα παραγωγής, υπονομεύεται ο κοινωνικός τους έλεγχος, παρότι διατηρείται η νομική τους ιδιοκτησία αμετάβλητη. Από την άλλη, όταν κυριαρχούν οι εμπορευματοχρηματικές σχέσεις ανάμεσα στο κράτος και τις επιχειρήσεις και ο ρόλος του σχεδίου μετατρέπεται από επιτακτικός σε ενδεικτικό, έχουμε το κράτος να μεταβάλλεται σε παρατηρητή των εξελίξεων, θεσμοθετείται ο διαχωρισμός πολιτικής και οικονομίας.

Στην ουσία τους έχουμε δυο συμμετρικές αντιλήψεις που κυριαρχούνται από κρατικές ψευδαισθήσεις.

Η πρώτη είναι υποκειμενίστικη. Ταυτίζει το κυρίαρχο με το καθοριστικό. Θεωρεί ότι όλα αποφασίζονται από την πολιτική και ακόμα περισσότερο από την κεντρική εξουσία. Τα σχέδια που δεν στηρίζονται σε ακριβή ανάλυση της οικονομικής και κοινωνικής πραγματικότητας, οδηγούν σε βιασμό των κοινωνικών διαδικασιών, φέρνουν τελικά τα αντίθετα αποτελέσματα από αυτά που επιδιώκουν.

Η δεύτερη είναι αντικειμενίστικη. Ταυτίζει το καθοριστικό με το κυρίαρχο. Η οικονομία ανακηρύσσεται σε αυτορρυθμιζόμενο σύστημα που λειτουργεί με βάση «άκαμπτους» οικονομικούς νόμους και που η επίδραση της πολιτικής παραβιάζει αυτούς τους νόμους, είναι «αυθαίρετη». Καλεί τους εργαζόμενους να υποταχτούν στις απαιτήσεις της αναπαραγωγής των εμπορευματοχρηματικών σχέσεων και τους ζητάει να δουλέψουν σκληρά. Σε αντάλλαγμα προσφέρει μεγαλύτερη συμμετοχή στις επιχειρήσεις, την εκλογή και τον έλεγχο διεύθυνσης.

Ανάμεσα σ' αυτές τις ακραίες παραλλαγές έχουμε ενδιάμεσες εκλεκτικίστικες παραλλαγές όπου συνενώνουν μηχανιστικά και εξωτερικά στοιχεία και των δύο ακραίων παραλλαγών ανάλογα με τους κοινωνικοπολιτικούς συσχετισμούς. Αυτό που χρειάζεται να τονίσουμε είναι ό,τι σε μια πολιτική μετασχηματισμού, τα ό-

ρια της αποτελεσματικότητας της παρέμβασης του πολιτικού δεν είναι δοσμένα με άκαμπτο τρόπο, εξαρτιούνται όχι μόνο από το επίπεδο και το χαρακτήρα των παραγωγικών δυνάμεων αλλά κύρια από τους κοινωνικούς-πολιτικούς όρους και από την επιστημονική επεξεργασία των στόχων και των μέσων παρέμβασης.

Και οι δυο αντιλήψεις απαιτούν την υποταγή της εργατικής τάξης σε μηχανισμούς καταναγκασμού, η πρώτη σ' ένα γραφειοκρατικό ιεραρχημένο κρατικό μηχανισμό, η δεύτερη στους απρόσωπους μηχανισμούς της αγοράς. Στην πρώτη ο συγκεντρωτισμός ανάγεται σε ουσία του σοσιαλισμού, στη δεύτερη, η αγορά εμφανίζεται να συνθέτει και να ολοκληρώνει τα διάφορα συμφέροντα. Και οι δυο αρνούνται τον αποφασιστικό ρόλο της πολιτικής και ιδεολογικής πάλης της εργατικής τάξης και το ρόλο του επαναστατικού κόμματος της εργατικής τάξης.

4.5. Η σχέση επαναστατικού κόμματος και εργατού κράτους

Η σχέση επαναστατικού κόμματος και εργατικού κράτους είναι από τα προβλήματα που βασανίζουν για πολύ καιρό τους κομμουνιστές. Τα προβλήματα προκύπτουν από την αντιφατική σχέση που έχουν οι δυο πόλοι. Από τη μια το επαναστατικό κόμμα καθοδηγεί το χτίσιμο του σοσιαλισμού, αποβλέπει στο δυνάμωμα και την κατοχύρωση της πολιτικής εξουσίας της εργατικής τάξης και από την άλλη «εχθρεύεται» το εργατικό κράτος και μάχεται για την αταξική κοινωνία χωρίς κράτος, ηγείται της διαδικασίας που οδηγεί στην «απονέκρωση» του κράτους, αφού εδώ δεν υπάρχει κανένας αυτοματισμός που να φέρνει αυτό το αποτέλεσμα.

Οι πηγές που γεννούν τη γραφειοκρατική στρέβλωση του εργατικού κράτους αποτελούν και πηγές που γεννούν τη γραφειοκρατικοποίηση του επαναστατικού κόμματος. Και οι δυο διαδικασίες αλληλεπιδρούν και δυναμώνουν η μια την άλλη, από τη στιγμή που αδυνατίζει η πάλη του κόμματος ενάντια στις γραφειοκρατικές στρεβλώσεις στο ίδιο και στο εργατικό κράτος. Δυο αντιφατικές διαδικασίες της «κομματικοποίησης» του κράτους και της «κρατικοποίησης» του κόμματος οδηγούν στην ουσία το κράτος να υποτάσσει το κόμμα στις ανάγκες αναπαραγωγής του. Πίσω από τη φαινομενική κυριαρχία του κόμματος πάνω στη λειτουργία του κράτους βρίσκεται ουσιαστικά η κυριαρχία του κράτους πάνω στο κόμμα. Αυτό εκφράζεται με το ότι σε περιόδους ανοιχτής κρίσης των κομμάτων, οι κατασταλτικοί μηχανισμοί του κράτους αποκαλύπτονται σαν τα στηρίγματα του συστήματος.

Στην ανάλυση των προβλημάτων των ΚΚ κυριαρχεί μια ιδεαλιστική αντίληψη. Ενώ οι κομμουνιστές προσπαθούν να αναλύσουν με υλιστικο-διαλεκτικό τρόπο την κίνηση της κοινωνίας, δεν εφαρμόζουν την ίδια μέθοδο στην ανάλυση των κομμάτων τους. Το κόμμα παρουσιάζεται σαν να βρίσκεται έξω από τη σφαίρα των κοινωνικών νόμων. Οι επιλογές, τα λάθη, οι αδυναμίες, οι στρεβλώσεις παρουσιάζονται σαν προϊόν υποκειμενικών αδυναμιών προσώπων και ηγεσιών ή σε παράγοντες έξω από το ίδιο και όχι σαν αντανάκλαση και μετασχηματισμό στα πλαίσια των πραγματικών κοινωνικών διαδικασιών, αντιφάσεων και συγκρούσεων. Το σχήμα έγιναν «λάθη σε μια σωστή κατεύθυνση» γίνεται πασπαρτού για την εξήγηση οποιωνδήποτε καταστάσεων. Μόνο η ανάλυση της εξέλιξης των κομμάτων με βάση τις πραγματικές κινήσεις των τάξεων, στρωμά-

των, κοινωνικών ομάδων και πώς αντανakλώνται πολιτικά μέσα στα κόμματα, στην οργάνωσή τους, στην στρατηγική και τακτική του, στην πολιτική πραχτική τους, μπορεί να μας δώσει σωστά συμπεράσματα.

Σημαντικό για την κατανόηση των εξελίξεων και των προοπτικών τους, είναι το ζήτημα ότι τα διαφορετικά συμφέροντα που έχουν διαμορφωθεί σήμερα στις λεγόμενες σοσιαλιστικές χώρες δεν αντανakλώνται μόνο από κινήσεις και ρεύματα έξω από τα κυρίαρχα κόμματα αλλά και μέσα στα ίδια τα κόμματα. Γι' αυτό η ερμηνεία της πολιτικής κατάστασης σε κάθε μια από τις χώρες με βάση το σχήμα από εδώ το κόμμα που τραβάει στο σοσιαλισμό και από κει οι αντισοσιαλιστικές δυνάμεις, δεν οδηγεί μακριά την ανάλυση, ωραιοποιεί καταστάσεις.

Το ζήτημα της δημοκρατίας, της διαφάνειας, της δυνατότητας κάθε μέλους των κομμάτων και κάθε εργαζόμενου να γνωρίζει την τοποθέτηση κάθε ηγέτη, κάθε ρεύματος, αποχτάει επίκαιρη σημασία για όλες τις χώρες. Η αδιαφάνεια, οι μυστικοί συμβιβασμοί, η δια αντιπροσώπων αντιπαράθεση εμποδίζουν την πολιτικοποίηση της εργατικής τάξης.

Αυτή η συνοπτική και ελλειπτική παρουσίαση των κυρίαρχων ιδεολογικών και πολιτικών αντιλήψεων δείχνει ότι οι κυρίαρχες ιδέες δεν αντανakλούσαν τα επαναστατικά συμφέροντα του προλεταριάτου αλλά τα συμφέροντα της γραφειοκρατίας. Στηρίζαν και δικαιολογούσαν την πραχτική της, επενδυμένες με το κύρος του μαρξισμού. Έδιναν μια στρεβλή παράσταση του σοσιαλισμού, στην οποία χωρούσε το υπάρχον σύστημα. Η επαναστατική κριτική θεώρηση των κοινωνιών αυτών απαιτεί την απόρριψη της έννοιας του σοσιαλισμού που καλλιεργήθηκε από τις γραφειοκρατικές ηγεσίες, την επαναφορά στο κέντρο των ερευνών μας της μαρξιστικής αντίληψης της ουσίας του σοσιαλισμού σαν «κοινωνία των ελεύθερα συνεταιρισμένων παραγωγών». Μόνο έτσι θα μπορέσουμε να βαθύνουμε στην ανάλυση της φύσης των κοινωνιών του λεγόμενου «υπαρκτού σοσιαλισμού», να αναπτύξουμε μια σύγχρονη, επιστημονική, επαναστατική θεωρία για το σοσιαλισμό.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Η βιβλιογραφία για το θέμα του άρθρου είναι τεράστια. Γι' αυτό δίνουμε επιλεκτικά ορισμένες χαρακτηριστικές αναφορές πάνω στις βασικές απόψεις για το ζήτημα του χαρακτήρα των χωρών της Ανατολικής Ευρώπης.

I. Κρατικός καπιταλισμός

- Τόνυ Κλιφ, *Κρατικός καπιταλισμός στη Ρωσία*, εκδ. «Παρουσία», Αθήνα 1983.
- Συλλογικό, *ΕΣΣΔ από το εργατικό κράτος στον κρατικό καπιταλισμό*, εκδ. «Εργατική Δημοκρατία», Αθήνα 1989.
- Σαρλ Μπετελέμ, *Ταξικοί αγώνες στην ΕΣΣΔ* (δύο τόμοι), εκδ. «Ράππα», Αθήνα.

II. Σοσιαλισμός

- *Ιστορία της πολιτικής οικονομίας του σοσιαλισμού*, εκδ. Πανεπιστημίου του Λένινγκραντ, 1983 (στα ρωσικά).
- Άνταμ Σαφ, «Είναι οι σοσιαλιστικές χώρες σοσιαλιστικές;» στο *Το παρόν και το μέλλον του σοσιαλισμού*, εκδ. «Γλάρος», Αθήνα.

— Alec Nove, *The Economics of Feasible Socialism*, George Allen & Unwin, London 1983.

III. Νέο ταξικό καθεστώς

— Bruno R., *La bureaucratisation du monde*, Paris 1939.

— J. Burnham, *Η επανάσταση των διευθυντών*, εκδ. «Κάλβος», Αθήνα 1970.

— Karl Wittfogel, *Le despotisme oriental*, Editions de Minuit, Paris 1977.

— Κορνήλιος Καστοριάδης, *Η γραφειοκρατική κοινωνία*, εκδ. «Ύψιλον», Αθήνα 1985.

IV. Μεταβατικές κοινωνίες.

— Λέον Τρότσκι, *Η προδομένη επανάσταση*, εκδ. «Αλλαγή», Αθήνα.

— Σαρλ Μπετελέμ, *Μορφές ιδιοκτησίας στο μεταβατικό στάδιο προς το σοσιαλισμό (οικονομικός λογισμός και μορφές ιδιοκτησίας)*, εκδ. «Ράππα», Αθήνα 1978.

— Mandel E., *Beyond Perestroika*, Verso Editions, London 1989.

Για συζήτηση και κριτική διαφόρων απόψεων: .

— P. Sweezy - Ch. Bettelheim, *On the Transition to Socialism*, Monthly Review Press, 1972.

— Mandel E., Kindron M., Harman C., *Readings on State Capitalism*, London 1973.

— Συζήτηση ανάμεσα σε Mandel E., Nove A., Brus W., Elson D. στο περιοδικό *New Left Review*, σε διάφορα τεύχη των ετών 1986-89.

— Ρούσης Γιώργος, *Ασιατικός τρόπος παραγωγής και σοσιαλισμός*, εκδ. «Σύγχρονη Εποχή», Αθήνα 1989.

ΒΑΣΙΛΙ ΚΑΝΤΙΝΣΚΙ: Χωρίς τίτλο, 1915.